

KÁRPÁTI ATTILA ISTVÁN

„AKIT SZERET, SZIVE SZERINT SZERETI.”
ID. TELEKI LÁSZLÓ CSEREI HELENÁNAK ÍRT
NEVELÉSI TANÁCSAI¹

Ifj. Wesselényi Miklós báró (1796–1850) eszméit, életének főbb eseményeit a történettudomány — elsősorban Trócsányi Zsoltnak köszönhetően — ma már részletesen ismeri. 1965-ben megjelent *Wesselényi Miklós* című, részben lerövidített, ám így is terjedelmes monográfiája napjainkban is a Wesselényi-kutatás alapvető szakirodalmát képezi. Vannak azonban továbbra is kiegészítésekre, pontosításokra szoruló elemek a zsidói báró életrajzában.

A történészek a *Balítéletekről* és a *Szózat a magyar s szláv nemzetiség ügyében* szerzőjeként, valamint a liberális reformellenzék első vezéréként ismerik. A magyarországi köztudatban elsősorban az árvízi hajósként él, a Szilágyságban élők számára pedig mindezek mellett a jobbágyok pártfogója, valamint a 19. századi romantikus anekdoták legendás alakja. Olvastuk írásait, ismerjük életének szebb és kevésbé szebb eseményeit, a róla szóló történeteket, legendákat. De vajon ismerjük-e személyiségét, jellemének rejtett vonásait? Ehhez nyújt segítséget egy apai rokon, id. Teleki László *Némely az ötsémet illető különös környülállásokról* címet viselő nevelési tanácsadója és tervezete, amelyet az özvegyen maradt édesanya, Cserei Heléna számára írt.²

A nevelési tervezet keletkezésének körülményei

1809. október 25-én elhunyt id. Wesselényi Miklós. Halálának körülményeiről kevés információval rendelkezünk. Az özvegy Kazinczyhoz írt leveléből csupán annyit tudunk meg, hogy férje halálának oka egy „rettenetes Nyavalya” volt.³ A

-
- 1 Id. Teleki László Tanácsadás a gyermeknevelésről című, Kolozsváron őrzött kéziratának kutatását a Balassi Intézet Klebelsberg Kunó ösztöndíja támogatta.
 - 2 Kolozs Megyei Állami Levéltár (=KMÁL), fond nr. 250, crt. nr. 45. A Wesselényi család tagjaihoz kapcsolódó irodalmi, történelmi kéziratok
 - 3 Kazinczy Ferenc levelezése. 7. köt. Szerk.: Váczy János. Bp., 1896. 301. p. (a továbbiakban *Kazinczy*, 1896.)

fennmaradt források nem segítenek abban, hogy megismerjük a végzetes betegséget. A halál körülményeiről a Cserei Heléna által írt gyászjelentésben csupán az alábbiakat olvashatjuk: „Halála tsendes volt és minden tusakodás nélkül való, mint olyan férfiué a ki lelki esmérétenek egyenességéből meriti végorájának nyugodalmát.”⁴ Egy másik forrás, a széphalmi vezér id. Wesselényiről szóló életrajzának fennmaradt rövid töredéke sem ad kapaszkodót számunkra a halálos kimenetelű betegséggel kapcsolatban.⁵ Az 59 évesen eltávozott bárót felesége és fia a zsbíói kastély mögötti dombon található családi sírboltban helyezte örök nyugalomra.

Id. Wesselényi Miklós személyisége és viselkedése életében is megosztotta környezetét, s ez halála után sem változott meg. A források arról árulkodnak, hogy özvegyének és egyetlen utódának gyászuk feldolgozása mellett szembesülniük kellett a személyes ellentétekkel és a közvélemény lesújtó megvetésével is. Cserei Heléna megélt gyászában a betegséghez hasonló szerepet tulajdonított férje halálában a hozzá közel álló és ellene forduló személyeknek.⁶ A többes számú vád azonban az özvegy és a fiú Kazinczyhoz intézett leveleit megvizsgálva egy személyre, Laskai Sámuelre szűkíthető.⁷ Toldi Zsigmond Közép-Szolnok megyei főispán 1806 májusában bekövetkezett halála után az idősebb Wesselényit nevezték ki a vármegye adminisztrátorává.⁸ Laskai, az apa bizalmasa és barátja töltötte be ez idő alatt Közép-Szolnok vármegye alispáni tisztségét, s amikor a „sbíói bö-

4 KMÁL, fond nr. 250, crt. nr. 47. Temetkezésekkel kapcsolatos iratok. Id. Wesselényi Miklós gyászjelentése

5 MTA KIK Kézirattár, M. Irod. Lev. 4-r. 119. sz. Báró Wesselényi Miklós életrajzának töredéke

6 „Nem kevésbé sullyosították betegségét Hazája sorsán való törődései némelly azon közben vett kedvetlenítéseivel egyesülve, olyanoktól a kiktől éppen nem várhatta volna; a kiket, mint Hazafiu munkásságának segítőtársait fel vett különösen betsült, s mások felett kedvelt.” KMÁL, fond nr. 250, crt. nr. 47. A Wesselényi család tagjainak temetésére vonatkozó iratok. Id. Wesselényi Miklós gyászjelentése

7 Laskai Sámuel 1759-ben született Zilahon. Zilahi és debreceni tanulmányait követően Közép-Szolnok vármegyei hivatalnokként tevékenykedett. Az 1790-91. évi országgyűlésen Közép-Szolnok vármegye követe volt, ezt követően visszavonult zálnoki birtokára. 1806-ban tért vissza a megyei közéletbe, amikor Közép-Szolnok vármegye alispánja lett. 1827-ben hunyt el Zálnokon. (*Zoványi Jenő*: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. Szerk.: Ladányi Sándor. Bp., 1977. 364. p.)

8 *Trócsányi Zsolt*: Wesselényi Miklós. Bp., 1965. 26. p. (a továbbiakban: *Trócsányi*, 1965.); *Szilágyi Ferenc*: Idősb b. Wesselényi Miklós. Élet- és korrajz. Bp., 1876. 82–84. p.

lény” megbetegedett, ideiglenesen ő látta el az adminisztrátori teendőket.⁹ Ekkorra tehető az első konfliktus a Wesselényi család és Laskai Sámuel között: a már betegen fekvő Wesselényi, érezve egészségi állapota súlyosságát, arra kérte, hogy látogassa meg őt Zsibón — az alispán azonban elfoglaltságaira hivatkozva nem tett eleget a kérésnek.¹⁰ A család barátjának tekintett adminisztrátor viselkedése nagyon mély nyomokat hagyott Cserei Helénában. Kazinczyhoz címzett levelében fakadt ki, s Laskait tette felelőssé férje halálért, akinek betegsége az orvosok szerint nem volt halálos.¹¹

A mélyről jövő indulatok nemcsak az anya, hanem fia írásában is felfedezhetőek. Az ifjabb Miklós széphalmi vezérhez írt, 1810. március 21-i levelében ugyan nem nevezi meg apja gyilkosaként az alispánt, de édesanyjához hasonlóan nagy felelősséget és fontos szerepet tulajdonított neki apja halálában.¹² A már így is meglehetősen nagy ellenszenvet Laskai csak tovább növelte hivatali eljárásával, amelynek következtében Cserei Heléna panaszos levelet intézett Bánffy György gubernátorhoz. Az özvegy elmondása szerint Laskai a temetés közben érkezett meg, hogy végrehajtsa a törvény által előírt hagyatéki összeírást.¹³

Mint leveleikből kitűnik, az özvegyben és fiában intenzív érzelmek dúltak, s ennek nem félték hangot is adni. Ha rekonstruálni szeretnénk Laskai Sámuel szerepét, figyelembe kell vennünk a gyászreakció folyamatának egyes szakaszait

9 *Kazinczy*, 1896. 3. p. Vélhetően ez lehetett az alapja annak a szóbeszédnek, miszerint halála előtt elvették a bárótól az adminisztrátori hivatalát, s ez okozta halálát. Ezt az állítást azonban már Kazinczy Ferenc is hamisnak tartotta.

10 KMÁL, fond nr. 250, crt. nr. 97. Cserei Heléna levelei — L. Laskai Sámuel levele Cserei Helénához, 1809. október 17.

11 *Kazinczy*, 1896. 301. p. Laskai Sámuel a Kazinczy által írt Wesselényi-életrajz töredékében is feltűnik negatív szereplőként. A Kazinczy által leírtak összecsengenek az anya és fia leveleiben közölt információkkal, így vélhetően ők lehettek a széphalmi vezér forrásai.

12 „...érdemes kívánok néhai Atyámhoz lenni, 's a' Boszú állás kívánságának még tsak színét is el távoztatom, ama Véghetetlen Bíró el fogja igazítani...” *Kazinczy*, 1896. 317. p. Kazinczy Ferencnek a gyász feldolgozásában játszott szerepéhez lásd *Kárpáti Attila István: Ember az anekdoták mögött. „Hóstittek” és gyázmunka Wesselényi Miklós gyermek- és ifjúkorában.* In: Kút: az ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola kiadványa. 13. évf. (2014) 1. sz. 28–31. p.

13 KMÁL, fond nr. 250, crt. nr. 110. Cserei Heléna által írt levelek. Cserei Heléna levele Bánffy Györgyhez, 1809. november 5.

is. A gyászfolyamat első fázisa a sokkhatás,¹⁴ amely az anya viselkedéséből világosan kiderül.¹⁵ A fentebb ismertetett körülmények hatásának és a Laskai Sámuelhez való viszonynak a megértéséhez — pszichológiai szakkifejezéssel élve — a tárgyvesztés megélésének második, ún. kontrollált szakasza nyújthat segítséget. A temetés lebonyolítása és az azon való részvétel a veszteség feldolgozásának alapvető eleme, hiszen a hátramaradottakban ekkor tudatosul az elválás, lehetőségük van az érzelmek kifejezésére, továbbá a gyászolóknak segítséget nyújthatnak a szertartáson résztvevő közeli ismerősök, barátok.¹⁶ Laskai temetés közbeni megjelenése azért jelent problémát, mert az elválás, a búcsúzás legkritikusabb pontján, „*éppen Koporso bé tétel alkalmatosságával*”¹⁷ zavarja meg a legközelebbi hozzátartozókat.

A vele szembeni bizalmatlanság, sőt gyilkosként való feltüntetése azonban nem ennek a mozzanatnak köszönhető, pusztán csak felerősítette a személye ellen irányuló ellenszenvet. A pszichológusok véleménye szerint ugyanis a kontrollált szakasz egyik jellegzetessége, hogy a gyászolók az első megdöbbenés után elkezdi keresni a veszteségükért felelős személyt vagy személyeket, így az érzelmek terén a düh, az ingerlékenység, valamint a vádaskodás kerül előtérbe.¹⁸ Erich Lindemann, a neves német-amerikai pszichiáter a normál gyászreakció jellemzői között említi a másokkal szembeni ellenségességet, amely szerinte egészen 4–6 hétig is eltarthat attól függően, a hátramaradottak mennyire tudtak elszakadni az elhunyttól.¹⁹ Azok a levelek, amelyekben az édesanya és fia ellenségesen viszonyulnak Laskaihoz, egyaránt a Lindemann által megjelölt időintervallumon

14 *Pilling János*: A gyász lélektana és a gyászolók segítése. In: A halál, a haldoklás és a gyász kultúrantropológiája és pszichológiája. Szöveggyűjtemény. Szerk.: Pilling János. Bp., 2010. (továbbiakban: *Pilling*, 2010.) 179. p.

15 „Kevés Órákkal halála után érkezett Vice Ispány Laskai Ur, a' Báronénál jelentette magát; de e nem volt olyan állapotba, hogy ekkor visitát fogadhasson el...” MTA KIK Kézirattár, M. Irod. Lev. 4-r. 119. Kazinczy Ferenc Wesselényi-életrajzának töredéke. Sajnos a fennmaradt levelezésben található információkból nem állapítható meg, hogy Laskai tényleg késvé érkezett-e Zsibóra, vagy Kazinczy ezt csupán a történet drámaiságának fokozása érdekében jegyezte le.

16 *Pilling*, 2010. 179. p.

17 KMÁL, fond nr. 250, crt. nr. 110. Cserei Heléna által írt levelek. Cserei Heléna levele Bánffy Györgyhez, 1809. november 5.

18 *Pilling*, 2010. 179. p.

19 *Kovácsné Török Zsuzsanna — Szeverényi Péter — Hetey Andrásné*: A gyász pszichológiai vonatkozásai I. A gyász folyamata: a normál és a patológiás gyászmechanizmus. In: Magyar Pszichológiai Szemle, 51. évf. (1995) 3–4. sz. 244–245. p.

belül keletkeztek. Mindezeket figyelembe véve a leveleiből kitűnő vádak nagy valószínűséggel ennek a természetes emocionális reakciónak a következményei, amelyeket Laskai Sámuel viselkedése tovább erősített.

A fentebb már idézett, Bánffy György gubernátorhoz intézett panasz másik eleme Laskai 1809. november 1-jén kelt levele volt. „Ugy látom ebből hogy az én fiamat azok közé az árvák közé akarná számlálni a' Vice Ispány, a' kire magának és a' keze alatt lévő Pupilláris Biráknak kellene gondoskodni” — írta az özvegy.²⁰ Cserei Heléna nagyon gyorsan reagált az eseményekre, mivel még az alispán által írt ominózus levél megérkezésének napján írt Teleki Sámuel erdélyi kancellárnak, és a segítségét kérte. „Az 1792beli Articulust vette fel palástul, de a' talán nem oda szóllott, a' hol arra valo Édes Anya van, a' ki fia örökségének gongyát viselhesse” — írta neki.²¹ Az 1792-ben keletkezett törvénycikkek között ugyan vannak örökösödési jellegűek, azonban ezek közül egyik sem szabályoz olyan jogterületet, amely érintené az özvegyet és fiát.²² Az alispán leveléből kiderül, hogy Cserei Heléna maga akarta elvégezni a hagyatéki összeírást, s Laskai Sámuel tájékoztatta az özvegyet arról, hogy ehhez engedélyt kell kérnie a Guberniumtól, enélkül nem kerülheti el a hivatalos procedúrát. A levél végén találjuk azt a szövegrészt, amelyet — az alispánnal szembeni ellenszemből kiindulva — fenyegetésként értelmezhetett az édesanya: „ha valahogy Nagyságod tsak maga hatalmából kivánná meg akadályoztatni azon conscriptiot ugy Nagyságod a maga Özvegységének elején mindjárt unalmas bajoskodásokba elegyítenék magát...”²³

Az anyagiak biztosítása és megőrzése mellett az özvegyen maradt édesanyának fia további neveléséről is gondoskodnia kellett. Ennek érdekében az erdélyi kancellár mellett az aggódó édesanya egy másik Telekinek, id. Teleki Lászlónak is levelet írt, s egy nevelési tervet elkészítésére és a nevelés felügyeletének el látására kérte.²⁴ Trócsányi Zsolt Wesselényi-monográfiájában a 13 éves fiú neveltetésének kérdése kapcsán megemlítette, hogy az anya Telekihez intézett kérései

20 KMÁL, fond nr. 250, crt. nr. 110. Cserei Heléna által írt levelek. Cserei Heléna levele Bánffy Györgyhoz, 1809. november 5.

21 KMÁL, fond nr. 250, crt. nr. 110. Cserei Heléna által írt levelek. Cserei Heléna levele Teleki Sámuelhez, 1809. november 1.

22 1540-1848. évi erdélyi törvények. Szerk.: Márkus István. Bp., 1900. 587–599. p.

23 KMÁL, fond nr. 250, crt. nr. 97. Cserei Heléna levelei — L. Laskai Sámuel levele Cserei Helénához, 1809. november 1.

24 MTA KIK Kézirattár, M. Irod. Lev. 4-r. 12. Cserei Heléna levele Teleki Lászlóhoz, 1809. november 19.

között szerepelt fiainak nevelője, Szabó András Zsibóra küldése is.²⁵ A Szabóra vonatkozó pont azonban nem új keletű, hiszen — mint az Teleki válaszából kiderül — még az apával megegyezett a nevelő átengedéséről, ennek a korábbi egyezségnek az időpontjáról azonban nem találunk adatot a levelezésben.²⁶ Ez egyben azt is jelenti, hogy Teleki már az apa halála előtt is szerepet játszhatott az ifjabb Miklós nevelésében, ezzel megerősítve azt, hogy Cserei Heléna nem ok nélkül kereste meg éppen őt a nevelés körüli problémákkal.²⁷

Teleki gróf megkeresése mögött egyfelől a rokoni szálak állnak, hiszen első feleségének, Teleki Máriának az édesanyja, Wesselényi Mária idősebb Wesselényi Miklós testvére volt.²⁸ A családi kapcsolatok mellett Teleki pedagógiai szakértelme játszhatott fontos szerepet. Szépirodalmi munkássága — drámái és költeményei — mellett *A magyar nyelv elé mozditásáról buzgó esdeklései* című munkájában felhívta kortársai figyelmét a neveléstudomány fontosságára. 1794-ben fiai mellé fogadta Szabó Andrást, s 1796-ban nevelési tanácsadót is írt a nevelő számára, amely többek között John Locke és Jean Jacques Rousseau nézeteit is tükröző általános nevelélméleti munka.²⁹

Az özvegy megkeresésére írt válaszában Teleki 1810 tavaszára ígérte Szabó Andrásnak a tervezettel együtt történő Zsibóra küldését.³⁰ „El várom már örömmel a’ Tavasz kezdetét, ’s azzal együtt Tiszteletes Szabo András Uramat, a’

25 *Trócsányi*, 1965. 31. p.

26 KMÁL, fond nr. 250, crt. nr. 106. Cserei Heléna levelei a Teleki család tagjaitól. Id. Teleki László levele Cserei Helénához. 1809. november 22.

27 Cserei Heléna vélhetően Teleki saját fiai neveléséhez írt tervezetről, a *Tanácsadás a gyermeknevelés körül*ről is tudott, erről árulkodik legelső hozzá intézett levele: „A Mlgos Grof Úr az a különös talentumokkal meg ajándékozott, és tapasztalásokkal telyes, kinek tanatsához ragaszkodom, s készitendő planumát követni akarom.” MTA KIK Kézirattár, M. Irod. Lev. 4-r. 12. sz. Cserei Heléna levele id. Teleki Lászlóhoz, 1809. november 19.

28 *Nagy Iván*: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. XI. köt. Pest, 1865. 93. p.; *Nagy Iván*: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. XII. köt. Pest, 1865. 159. p.

29 *Fehér Katalin*: Az erdélyi felvilágosodás pedagógiai gondolkodói — Teleki László. In: *Magiszter*, 10. (2012) 4. sz. 80-85.p. Id. Teleki László szépirodalmi tevékenységéhez lásd: *Voinovich Géza*: Idősb gróf Teleki László irodalmi munkássága. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 9. évf. (1899) 2. sz. 129–167. p.

30 KMÁL, fond nr. 250, crt. nr. 106. Cserei Heléna levelei a Teleki család tagjaitól. Id. Teleki László levele Cserei Helénához. 1809. november 22.

készítendő planummal együtt” — írja válaszában az édesanya.³¹ Leveléhez csatolta a nevelővel kötendő szerződés szövegét, amelyet az ekkor 13 éves Miklós is aláírt. A dokumentum értelmében Szabó a fiú tanulmányainak végéig mellette lesz, munkáját évi 340 forintos fizetéssel honorálják, s ezt az összeget az ifjabb Miklós stúdiumainak befejezése után is megkapja, egészen élete végéig.³²

December közepén azonban a körülmények miatt egyre sürgetőbbé vált az anya kérésének teljesítése. A Gubernium ugyanis január elejére tűzte ki Cserei Heléna meghallgatásának időpontját, így az anya kénytelen volt sürgetni Telekit annak érdekében, hogy Kolozsváron bizonyítani tudja, mindenben gondoskodott fia neveltetéséről.³³ Teleki azonban a nevelőt csak tavasszal tudta átadni az ifjabb Miklós nevelésére, s a tervezet elkészítésével sem haladt úgy, ahogy szeretett volna.³⁴ 1810 januárjában a Gubernium meghallgatta Cserei Helénát, s Bánffy György őt hagyta meg ifj. Wesselényi Miklós gyámjának.³⁵ Teleki ekkorra már minden bizonnyal elkészülhetett a nevelési tervezettel, mivel az édesanya ezt írta a gubernátornak: „Ezen nemes és valóban igaz atyafi szeretetből származott tselekedete kedves Sogor Uramnak oly bizodalommal töltötte el anyai szivemet, hogy Kedves fiam tanulása iránt valo tanátsát s vigyázattját ki kértem s tölle meg is nyertem.”³⁶ A plánum tehát vélhetően 1809. december 19. és az 1810 januárjában történt kolozsvári guberniumi meghallgatás időpontja között keletkezhetett,³⁷ s a Pestről március 19-én elinduló Szabó András vitte magával Zsibóra.³⁸

31 MTA KIK Kézirattár, M. Irod. Lev. 4-r. 12. Cserei Heléna levele id. Teleki Lászlóhoz, 1809. december 10.

32 KMÁL, fond nr. 250, crt. nr. 112. Szabó Andrással kötött szerződés, 1809. december 10.

33 MTA KIK Kézirattár, M. Irod. Lev. 4-r. 12. Cserei Heléna levele id. Teleki Lászlóhoz, 1809. december 13.

34 KMÁL, fond nr. 250, crt. nr. 106. Cserei Heléna levelei a Teleki család tagjaitól. Id. Teleki László levele Cserei Helénához. 1809. december 19.

35 *Trócsányi*, 1965. 31. p.

36 KMÁL, fond nr. 250, crt. nr. 110. Cserei Heléna által írt levelek. Cserei Heléna levele Bánffy Györgyhez, 1810. január

37 A meghallgatás időpontjáról az anya levelében csupán az alábbi, bizonytalan információt találjuk: „N[éhai] Férjem utolso tisztessége meg adása, Januarius 7^{ke}előtt, vagy nem nem tudom, de tudom, hogy akkor Kolosváron meg szolítatom.” MTA KIK Kézirattár, M. Irod. Lev. 4-r. 12. Cserei Heléna levele Teleki Lászlóhoz, 1809. december 13.

38 MTA KIK Kézirattár, M. Irod. Lev. 4-r. 12. Cserei Heléna levele id. Teleki Lászlóhoz, 1810. február 15.

A dokumentum szerkezete

Id. Teleki László tervezete eddig nem kapott nagy hangsúlyt a Wesselényi-kutatásban. Trócsányi Zsolt monográfiájában ugyan találunk olyan információkat, amelyek a 13 éves fiú jövődöbeli neveltetésére vonatkoznak, ezek azonban olyan adatok, amelyek az özvegy és Teleki levelezésben is feltűnnek, így nem állítható teljes bizonyossággal, hogy Trócsányi ismerte a tervezetet.³⁹ Dávid Gábor Csaba a *Balítéletekről* párhuzamaival foglalkozó tanulmányában id. Teleki László *A magyar nyelv elé mozdításáról buzgó esdeklései* című művével kapcsolatban említi a nevelési tervezetet. A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában található Wesselényi-iratok között azonban nem találta meg a dokumentumot, így a korábbi, Teleki neveléseméleti munkásságára vonatkozó irodalom információira hagyatkozott.⁴⁰

Ezzel szemben a neveléstudományi szakirodalomban már nem ismeretlen a kézirat. Legelőször Imre Sándor tett említést róla 1929-ben megjelent tanulmányában. A szerző az ifj. Wesselényi Miklós neveltetéséről szóló szöveget összekapcsolta id. Teleki László egy másik elméleti munkájával, s azt egy szövegvariánsnak tekintette.⁴¹ Teleki 1796-ban készült munkája kéziratos formában maradt az utókorra, amelynek Imre négy változatát különböztette meg: kettő a Teleki-család levéltári hagyatékában, egy a Wesselényi-család levéltári anyagában, egy pedig a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában volt fellelhető. Úgy vélte, a Wesselényi család iratanyagában található, Cserei Helénának küldött tervezet a *Tanácsadás a gyermeknevelés ügyében* egyik kiegészítő, ötödik fejezeteként készült el.⁴² Id. Teleki László pedagógiai munkásságának másik kutatója, Fehér Katalin is említést tett a Wesselényi-féle plánumról. Amíg 1985-ben megjelent tanulmányában a szerző csupán a *Tanácsadás* egy „módosított változataként” írt a

39 *Trócsányi*, 1965. 31–32. p.

40 *Dávid Gábor Csaba: A Balítéletekről szerkezetének és formai sajátosságainak előképei*. In: *Úő: „Célunk tökéletesedésünk”*. A nemzetnevelő Wesselényi Miklós. Bp., 2013. 25. p. (a továbbiakban *Dávid*, 2013)

41 *Az Imre Sándor által legkorábbiaként azonosított kézirat a Tanácsadás a gyermeknevelés ügyében* címet viseli, amely az Erdélyi Múzeum kézirathagyatékában található (KMÁL, fond nr. 928, crt. nr. 417). Az MTA KIK Kézirattárban található változat *A nevelésről* címet kapta.

42 *Imre Sándor: Gróf Teleki László Tanácsadása a nevelésről*. In: *Protestáns Szemle*, 38. évf. (1929) 605–607. p. (a továbbiakban *Imre*, 1929)

tervezetről,⁴³ addig 2012-es tanulmányában már ő is a *Tanácsadás* egy kiegészítő kéziratként említette a 13 éves Wesselényi neveléséről szóló írást.⁴⁴

A dokumentum szerzőjének azonosítása a levéltári fedlapon található megjegyzésekből ítélve nem volt könnyű. A tartalmában pedagógiai jellegű kézirat írójának először Cserei Farkast, Cserei Heléna testvérét, Wesselényi anyai nagybátyját tartották. Cserei szerzősége kézenfekvő lett volna, hiszen a szöveg alapján a szerzőt rokoni szálak kötötték az édesanyához, s az 1806-ban megjelent *A falusi nevelésnek módgyáról való vélekedés* írójaként rendelkezett pedagógiai ismeretekkel. Egy másik, kiegészítő jegyzet azonban már id. Teleki László kézírásának tulajdonítja a kéziratot, s megjegyzi, hogy a szerző ángyomnak szólítja Cserei Helénát, ezzel kizárható Cserei Farkas szerzősége. Imre Sándor szerint Kelemen Lajos levéltáros talált rá a *Tanácsadás* változataira 1907-ben, a Teleki család levéltári hagyatékának Erdélyi Múzeum Egyesülethez történt letétbe helyezésekor.⁴⁵ A Wesselényi-levéltár anyaga 10 évvel korábban, 1897-ben került az Erdélyi Múzeum Egyesület gondozásába.⁴⁶ Valószínűsíthető, hogy a Wesselényi-iratok első áttekintésekor a Teleki-hagyatékban őrzött szövegváltozatok ismerete nélkül az id. Teleki László által írt nevelési plánomot Cserei Farkasnak tulajdonították, majd csak azt követően tudták helyesen beazonosítani a szerző személyét, hogy Kelemen Lajos feltárta a Teleki-család levéltári anyagában található szövegeket.⁴⁷

A szerző kilétének problémájához hasonlóan első látásra nehezen megállapíthatónak látszik az ifjabb Miklósról szóló tervezet és az 1796-ban készült kéziratban maradt munka kapcsolata is. Mint láthattuk, Imre Sándor és Fehér Katalin is a *Tanácsadás* kiegészítő fejezetének tekintették a Wesselényi-levéltárban található kéziratot. Kétségtelen, hogy a tartalmat tekintve szoros a kapcsolat. Ezt mutatja

43 *Fehér Katalin*: Teleki László nevelésügyi munkásságához. In: Magyar Könyvszemle, 101. évf. (1985) 1. sz. 63. p.

44 *Fehér Katalin*: Az erdélyi felvilágosodás pedagógiai gondolkodói — Teleki László. In: Magister, 10. évf. (2012) 4. sz. 86–87.p. (a továbbiakban *Fehér*, 2012)

45 *Imre*, 1929. 604. p.

46 *Venczel József*: Ifj. Wesselényi Miklós személyi levéltára. In: Erdélyi Múzeum, 64. köt. (2002) 3–4. füzet. 1. p.

47 Elképzelhetőnek tartom, hogy id. Teleki László szerzőként történő azonosítása mögött is Kelemen Lajos állhat. Kelemen ugyanis egyrészt többször végzett kutatásokat a Wesselényi-család kolozsvári levéltári hagyatékában, másrészt pedig többek között Kardos Samunak is készített másolatokat és kivonatokat Wesselényi Miklós naplójáról az 1905-ben megjelent, két kötetre rúgó Wesselényi-monográfiához.

az is, hogy Teleki — nem titkoltan — a Magyar Tudományos Akadémia Kézirat-tárában őrzött szövegvariáns, *A nevelésről* és a Kolozsváron őrzött *Tanácsadás* negyedik és egyben utolsó, Némely gyermekeimet illető különösebb környülállásokról című fejezete alapján építette fel a Cserei Helénának küldött tervezetet.⁴⁸ A plánum címében szereplő „4^{ik} Szakasz” megjelölés azonban ellentmond Imre Sándor azon feltevésének, miszerint a kézirat az 1796-os mű ötödik fejezete lenne. A dokumentum címe és tartalma egyben azt is cáfolja, hogy a *Tanácsadás* és *A nevelésről* teljes kéziratának variánsa lenne, hiszen a szerző csupán az utolsó fejezetet szabta személyre, nem pedig az egész művet.

A másik cáfoló tényező a plánum elkészítésének motivációja. *A nevelésről* és a *Tanácsadás* lapjain id. Teleki László önként, saját gyerekeinek nevelésén keresztül mutatta be nevelésméleti programját, amelyet kiadásra szánt.⁴⁹ Az ifjabb Miklós neveltetéséhez írt tervezet azonban az özvegyen maradt édesanya kérésére készült, s emellett olyan elemeket is tartalmaz, amelyek nemcsak a 13 éves gyermeket, hanem a dokumentum elkészülte előtt nem sokkal elhunyt édesapát is kritikával illetik. Az özvegyben és fiában dúló indulatok mellett a gyász feldolgozásában további tényezőként lépett fel a környezet ellenérzése az elhunytól való emlékezetben, amely érzékenyen érintette őket. 1810. január 7-én tartották a kolozsvári Farkas utcai református templomban id. Wesselényi Miklós búcsúztatását, amelyről az ifjabb Miklós Kazinczyhoz írt levelében adott hírt. A levélből nem derül ki, ki tartotta a két beszédet, de a fiú szerint mindkettő elsősorban az elhunyt negatív tulajdonságaira koncentrált.⁵⁰ Ha elfogadjuk azt a feltételezést,

48 *A Tanácsadás* és *A nevelésről* negyedik fejezetének alfejezetei megegyeznek: A gyermekeim nevelésének tzélyáról, Gyermekeim természetéről, A nevelőnek tökéletességéről. A Wesselényire vonatkozó tervezet alcímei: Az Ötcsém nevelése tzélyáról, Az Ötsem természetéről és némely különösebb környülállásairól, A nevelőnek kötelességéről.

49 *Fehér*, 2012. 82–83. p. A Kolozsváron őrzött két kéziratvariáns mellett található id. Teleki László egy rövid írása is, amelyet akár nyilatkozatnak is tekinthetünk. Ebben leírja, hogy a kéziratot gyermekei nevelőjének készítette, s kizárólag ő módosíthat a nevelési elveken. Emellett kiköti, hogy esetleg bekövetkező halálát követően is eszerint kell nevelni gyermekeit, továbbá egy rövid üzenet is ír fiainak, miszerint reméli, hogy jónak tartják gondolatait, s gyermekeiket ők is eszerint fogják nevelni. A dokumentum tartalmából és végrendelet-jellegéből következően Teleki eredetileg nem kiadásra szánhatta művét — ellentétben *A nevelésről* kéziratvariánsával, amely már több bevezetés-vázlatot is tartalmaz, s a szerző utal publikálási szándékára.

50 *Kazinczy*, 1896. 316. p. Az egyik gyászbeszédet id. Szilágyi Ferenc, a Kolozsvári Református Kollégium tanára, a másikat ifj. Imre Sámuel tartotta. A két kéziratot a kolozsvári Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtár őrzi. Ld. Biblioteca Centrală Universitară Lucian Blaga, Colectiî Speciale. Ms. 119, Mss. 122

hogy az 1796-ban megírt művet id. Teleki László még 1809 decemberében és 1810 januárjában is ki akarta adni, a Cserei Heléna és fia iránti segítőkészségből és empátiából kiindulva arra gondolhatunk, hogy a szerző nem akarta megjelentetni a nekik írt plánomot. Ezt támasztja alá a tervezet címében szereplő „4^{ik} Szakasz” megjelölés is, amely úgy vélem, az 1796-ban készült kéziratos mű negyedik fejezetére, mint forrásra utal, nem pedig a tervezet *A nevelésről* vagy a *Tanácsadás* szerkezetében elfoglalt helyére. A Cserei Heléna számára írt nevelési tervezet tehát nem tekinthető a *Tanácsadás* vagy *A nevelésről* szövegvariánsának, azoktól különálló, önálló munka.

A dokumentum, amely 18 sűrűn írt, negyedrért oldalnyi terjedelmet tesz ki, *A nevelésről* és a *Tanácsadás* utolsó fejezetéhez hasonlóan három részből épül fel. A felhasznált minta a szöveg szerkesztésében is tükröződik: a szerző a specifikus tanácsokat a Szabó András számára írt tanácsadóhoz hasonlóan külön pontokba szedte. Teleki több erdélyi tájszó mellett előszeretettel használt latin és német kifejezéseket is. A forrás helyesírása nem egységes: mind az ékezetek hosszúságában, mind pedig egyes szavak egybe- vagy különírásában következetlenségeket fedezhetünk fel a szövegben. A rendszertelen helyesírás mellett Teleki írásképe is sajátos, amely különösképpen az ékezeteknél figyelhető meg, ezzel is nehezítve azok hosszúságának megállapítását.

A *Némely az Ötsémet illető különös körülállásokról* több szempontból is kiemelten fontos forrását képezi a Wesselényi-kutatásnak. Sajnos a korábbi nevelők, Tőkés János és ifj. Pataki Mózes tollából nem maradt ránk olyan tervezet vagy más irat, amely támpontot adna a nevelés szempontjaival kapcsolatban. Ez a mű az első és egyetlen olyan forrás, amely részletesen, szisztematikusan foglalkozik a gyermek célirányos nevelésével, a nevelő feladataival, valamint a gyakorlati teendőkkel. Az eddig ismert és előkerült források tükrében azt gondolhatnánk, hogy ifj. Wesselényi Miklós gyerekként nem rendelkezett semmilyen rossz tulajdonsággal. Csupán egy Tőkés Jánostól származó, külföldi tanulmányútja alatt írt panaszos, feddést kérő levél maradt ránk, amelyben megkéri Cserei Helénát, intse meg fiát, amiért már egy ideje nem írt neki levelet.⁵¹ Ezen kívül azonban a források mindegyike — elsősorban Kazinczy Ferenc — már-már áradozó hangnemben ír a gyermek Wesselényiről, s egyik sem beszél róla kritikus hangnemben. Teleki megszakítja ezt a sort, és őszintén ír rossz tulajdonságairól, azok kigyomlálásának módjáról, sőt említést tesz az apától örökölt vagy

51 KMÁL, fond nr. 250, crt. nr. 105. Cserei Heléna levelei — T. Tőkés János levele Cserei Helénához, 1808. február 10.

tőle látott és átvett negatív személyiségjegyekről is. Ez pedig elvezet a harmadik, egyben legfontosabb kuriózumhoz: a plánum révén lehetőség nyílik arra, hogy megismerjük a 13 éves Wesselényi személyiségét és képességeit.

A Teleki által adott nevelési tervezet általános érvénnyel megfogalmazott céljait tekintve nagy mértékben megegyezik az anya — és az apa korábbi — terveivel. A szülők szándéka az volt, hogy a gyerek 20 éves koráig tanuljon, elkerülendő azokat a meggondolatlan döntéseket, amelyek egész életére hatással lehetnek.⁵² A szerző is hasonlóan vélekedett a tanulmányok időtartamáról, azonban ő két verzióban gondolkodott. Terve szerint Miklós 19 évesen befejezné jogi tanulmányait, majd az egyik lehetőség szerint megkezdené hároméves külföldi stúdiumát, majd hazatérve hivatali gyakorlatot szerezne. Teleki azonban a külföldi tanulmányok elhagyásával is számolt — ebben az esetben 19 éves korában, iskoláit elvégezve egyből egy joghatóságnál helyezné őt el, így öt év alatt, nagykorúságáig megszerezné a szükséges gyakorlati ismereteket. A gróf a nevelés céljának szempontjából számba vette a lehetséges opciókat, s a 13 éves Wesselényi számára a legalkalmasabbnak a politikai karriert látta.

A gyermek személyiségét illetően az objektív, külső szemlélő véleményével találkozunk id. Teleki László írásában. Saját bevallása szerint a szerző nem ismerte a gyermeket, csupán másfél nap állt rendelkezésére Zsibón — vélhetően nem sokkal a szöveg véglegesítése előtt —, hogy megfigyelje jellemvonásait és karakterét.⁵³ Wesselényi szellemi képességei terén Teleki a gyors felejtéssel kevert jó felfogóképességet, az alkotó szellemet és a tehetséget emelte ki. Ezt a jellemzést Kazinczy Ferenc leírása is alátámasztja, mely szerint 1805-ben tett zsibói látogatásakor a 9 éves gyermek végig ott volt apja mellett, s nemcsak figyelte a széphalmi vezérrel folytatott beszélgetését, hanem hozzá is szólt az elhangzottakhoz.⁵⁴ Nem szabad elfeledkezni arról sem, hogy a nevelési tervezet keletkezésekor Wesselényi már levelezési kapcsolatban áll Kazinczy Ferencsel, s 9 évesen elmondott rövid beszédéből és leveleiből is kitűnik, hogy intellektuális téren fejlettebb volt életkoránál.

52 MTA KIK Kézirattár, M. Irod. Lev. 4-r. 12. Cserei Heléna levele id. Teleki Lászlóhoz, 1809. november 19.

53 Dávid Gábor Csaba a Teleki-Wesselényi rokoni kapcsolatra vezette vissza azt, hogy a gróf ilyen alaposan ismerte a fiú jellemét. A két család közötti jó kapcsolat kétségtelen, azonban Teleki írásából úgy tűnik, a 13 éves fiú kiváló jellemábrázolása inkább Teleki pedagógiai tudásának és jó emberismeretének köszönhető. Ld. *Dávid*, 2012. 25–26. p.

54 *Kazinczy Ferenc: Erdélyi levelek*. Bp., 2008. 169. p.

A személyiségjegyek terén a gróf a szangvinikus-kolerikus csoportba sorolta az ifjabb Miklóst. Mátyus István egészségügyi tanácsadójában — amely a zsigódi könyvtár állományában is helyet kapott⁵⁵ — a ma is ismert rendszerezési elvet használta fel az emberi temperamentum bemutatásához. Az egyén személyiségének sematikus meghatározására már az ókorban is tettek kísérleteket. Empedoklész a négy őselem szerint csoportosította az emberi temperamentumot, Hippokratész pedig a testnedveket látta a különböző emberi viselkedések mögött, s a végleges, ma is ismert besorolást Galénosz dolgozta ki.⁵⁶ Mátyus a kolerikus személyiségtípus ismertetőjegyei közé sorolta a hirtelen haragot, a türelmetlenséget, a vakmerőséget, a kevélységet, valamint a nagyravagyást. A szangvinikus temperamentum jegyei között Mátyus a barátságosságot, a bátorságot, a művészetekre való fogékonyságot nevezte meg.⁵⁷ Teleki nevelési tanácsadójában úgy vélte, a gyermek számára egy jó ügy vagy egy nemes cselekedet nagy motivációt jelent, s kirtartása is van ahhoz, hogy véghez vigye, amit eltervezett. Mindemellett az emberek iránti részvét is megfigyelhető a fiúban, akiben a gróf szerint ez az empátia túlzottan is jelen van. Teleki sok más mellett ebben a kérdésben is az arany középutat javasolja *A nevelésről* és a *Tanácsadás* lapjain. Az adakozás és a rászoruló megsegítése keresztényi kötelesség, de Teleki úgy látja, az egyik legnehezebb feladat az, hogy a nevelő és a szülők megtanítsák a gyermeknek, hogy létezik egy köztes állapot is a tékozlás és a fősvénység között.⁵⁸

Teleki szerint a jellembeli nevelés jövendőbeli céljának azt kell kitzúzni, hogy az ifjabb Miklós indulatossága, hirtelen haragra való hajlamossága csökkenjen. Tervezetében minden tényezőt figyelembe vett, így a gyermek személyiségjegyei alapján az apa negatív hatását is megemlítette. A megoldás kulcsának a szülői

55 KMÁL, fond nr. 250, crt. nr. 2A. A zsigódi könyvtár jegyzéke. Verzeichniz der Bücher, welche sich in der Freyherrlich-Wesselényischen Bibliothek in Zsigó befinden, 1822.

56 *Mirnicz Zsuzsanna*: A személyiség építőkövei. Bp., 2006. 16–17. p.

57 *Mátyus István*: Diatetica, az az a jó egészség megtartásának modját fundamentumosan előadó könyv. Kolozsvár, 1762. 51., 57–58. p. Mátyus a kolerikus személyiségtípus jegyeinél megemlíti a bosszúállásra való hajlandóságot is, így Teleki meglátásának helyességét bizonyítja a fiú Kazinczy Ferenchez írt, korábban említett levele is. Wesselényi kolozsvári tanulmányai alatt Grosspeter nevű tanárától vett zongoraórákat. A zongorázás iránti lelkesedését mutatja édesanyjának írt levele is, amelyben arra kéri őt, hogy a tanév végeztével engedje meg, hogy tanára Zsigón tovább folytathassa oktatását. Ld. KMÁL, fond nr. 250, crt. nr. 159. Ifj. Wesselényi Miklós Cserei Helénához írt levelei. 1813. július 28.

58 Teleki László: A nevelésről. MTA KIK Kézirattár, M. Irod. Régi s Újabb Írók művei 4-r. 133. sz. 26. p.; KMÁL, fond nr. 928, crt. nr. 417. Teleki László: Tanácsadás a gyermeknevelés ügyében. 33–34. p.

szigort tartotta, s azt javasolta Cserei Helénának, hogy a hirtelen fellángoló indulatosságot és haragot sokkal jobban büntesse. A gróf láthatóan nagy problémának tartotta a személyiségjegyekben jelentkező apai örökségeket. Az agresszió és az indulatosság büntetése Teleki szerint azonban nem elég, már a kiváltó ingerektől is óvni akarja az ifjabb Miklóst, ezért azt javasolta, hogy az anya tartsa távol a gyermeket minden olyan ingertől, amely heves reakciókra adhatna okot.

Teleki László írása szerint az apa példamutatása rossz hatással volt a gyermekre — nemcsak ez állhatott azonban a háttérben. A pszichológusok ma már egyetértenek a temperamentum meghatározásával és jellegzetességeivel kapcsolatban. Eszerint a temperamentum a személyiség általános érzelmi jellegzetességeinek egésze, és egy külső ingerre adott válaszként jelenik meg. Mindemellett a temperamentum biológiai-szervi gyökerekkel rendelkezik, továbbá mivel egy emocionális hatásra adott reakció, egy viselkedési forma révén nyilvánul meg, kizárólag szociális interakció keretében vizsgálható és érthető meg.⁵⁹

Az emberi személyiség két eleme, a temperamentum és a karakter vizsgálatában Robert Cloninger amerikai pszichiáter és genetikus úttörő eredményekre jutott. Cloninger szerint a temperamentumot alapvetően az öröklött, genetikailag meghatározott tényezők alakítják, ezzel szemben a karakter formálódásában a környezeti hatások, az élettapasztalatok, valamint a család játssza a meghatározó szerepet. A temperamentum típusának meghatározásához Cloninger négy tényezőt különböztetett meg: az ártalomkerülést, az újdonságkeresést, a jutalomfüggőséget és a kitartást. Leszögezte azonban, hogy ugyan az ún. temperamentumfaktorok mindegyike öröklött, továbbá a temperamentum megalkotásában összekapcsolódnak, a genetikai meghatározottság mégis egyenként érvényesül bennük. Ez okozza azt, hogy a faktorok alapján több típust lehet megkülönböztetni, ezáltal a személyiségtípusoknak is rengeteg variációja lehetséges.⁶⁰

Cloninger elméletének fényében úgy látszik, hogy a gyermek Wesselényi temperamentumának Teleki által említett negatív jegyeit elsősorban az apától örökölte. Az apa fia személyiségére gyakorolt effektusa azonban kettős volt, hiszen a környezeti, családi hatások terén is meghatározó szerepet lehet tulajdonítani agresszív viselkedésének. A probléma a példamutatás terén is jelentkezik, hiszen ha a Toldi- és Tökés-incidensre gondolunk, az ifjabb Miklós szem- és fültanúja

59 *Margitics Ferenc: A személyiség és fejlődése. Nyiregyháza, 2008. 53. p.*

60 *Nagy László – Gyöngyösiné Kiss Enikő: A személyiség tipizálása a klasszikus és modern temperamentumelméletekben. In: Vázlatok a személyiségről — a személyiség-lélektan alapvető irányzatainak tükrében. Szerk.: Gyöngyösiné Kiss Enikő és Oláh Attila. Bp., 2007. 53–57. p.*

lehetett ezeknek a kirohanásoknak.⁶¹ Mindezek fényében nem meglepő, ha id. Teleki László ilyen komolyan vette az apai magatartásformák megjelenését a fiúban.

A gróf a másik nagy problémának a gyermek elkényeztetett nevelését látta, amelyet összekapcsolt több más lehetséges következménnyel, amelyek az egyedüli gyermek nevelésében hibaként előfordulhatnak. A plánum alapján Teleki azért írta le javaslatait, mert ezekkel az anya nem volt tisztában, így feltételezhetjük, hogy korábban — a gróf által leírt értelemben — elkényeztették a gyermeket. A gróf pontjainak közös vonása, hogy olyan tudatos viselkedésre intik az anyát, amelyből a gyerek érzi a szigort, és nem következtet arra, hogy minden és mindenki más előtt ő a legfontosabb. Teleki ezt a javaslatát még a gyermek betegsége esetén is fenntartja.

Ugyan a tervezet írója egy másik helyen tárgyalja a problémát, de ide kapcsolódik az a kérdés, amelyet már id. Wesselényi Miklós is nehezen tudott eldönteni: otthon vagy iskolában neveltesse gyermekét? Teleki kifejezetten javasolja a minél korábbi iskolai nevelést, mivel a fiú így kikerülne környezete negatív hatásaiból, amely meglátása szerint kizárólag dicséri a 13 éves Miklós személyét és képességeit. A folytonos és kizárólagos pozitív visszajelzések negatív jellegét később Wesselényi is felismerte. Újfalvi Sándor memoárjai szerint a báró önkritikusan többször is megjegyezte, hogy szülei már korán nagy figyelmet és jelentőséget tulajdonítottak gondolatainak, s ennek következtében alakult ki felsőbbrendűségi érzése másokkal szemben.⁶² Ezt támaszthatja alá a széphalmi nyelvújító Berzsényi Dánielhez intézett levelének egy rövid utalása is. Wesselényi és nevelője, ifj. Pataki Mózes 1814-es utazásukról hazafelé menet három napot töltöttek Kazinczy vendégeként, s látogatásukról örömteli levélben számolt be a házigazda Berzsényinek. Vendégeiről így írt: „Ezt a’ szeretetre méltó két fiatal érett embert látni, és azt a’ szép tónt, a’ melly közöttük van, gyönyörűség. Melly kedves az az ő te-jek! Azonban minden mozdulás mutatja az egygyikben a’ nagy Urat.”⁶³ Nem teljesen egyértelmű, hogy Kazinczy pontosan mire is gondolt az idézet utolsó mondatában, azonban úgy látszik, a két fiatalember közötti szoros és mély barátság mellett is a 18 éves Miklós viselkedésével — még ha tudatlanul is — kife-

61 A Toldi Zsigmond főispánnal történt esetről ld. *Kárpáti*, 2015. 26–28. p. 1809. július 19-én az apa hirtelen indulattól vezérelve kardjával több helyen — többek között a nyakán, a homlokán és a fülén — megsebesítette fia akkori nevelőjét, Tökés Jánost. Mivel az eset a zsigóai kastélyban történt, a fiú akár szemtanúja is lehetett az eseményeknek. Ld. *Kazinczy*, 1895. 428. p.; MTAK Kézirattár, M. Irod. Lev. 4-r. 29. Magyarosi Tökés János keltezetlen levele Kazinczy Ferenchez

62 *Újfalvi Sándor*: Emlékiratok. Bp., 1990. 93. p.

63 Kazinczy Ferenc levelezése. 12. kötet. Szerk.: Váczy János. Bp., 1902. 163. p.

jezte dominanciáját. Nyolc évvel később, Széchenyi Istvánnal közös angliai utazásuk során azonban fordult a kocka: Wesselényi nemegyszer úgy érezte, barátja alárendelt félként kezeli őt. A két erős személyiség összeütközéseinek nyomai a báró naplójában maradtak ránk, s arról árulkodnak, Wesselényi megtanulta kezelni hirtelen haragját, amely csak napi bejegyzéseinek soraiban jelenik meg.⁶⁴

Az id. Teleki László által írt nevelési tervezet a Wesselényi-kutatásban eddig mellőzve volt. A gróf emberismerete és pedagógiai ismeretei révén olyan forrás maradt az utókorra, amely Wesselényi naplója és levelezése mellett nagy segítséget nyújt abban, hogy megismerjük a liberális reformellenzék első vezérének személyiségét, s azt, hogy a gyermekkorban jelenlévő személyiségjegyek hogyan alakultak át élete során. Kemény Zsigmond adott először átfogó képet Wesselényi életéről, s politikai jellemrajzában fizikai és erkölcsi értelemben egyaránt egy szinte emberfeletti képességekkel rendelkező gyermekkel találkoznak az olvasók. Az alábbiakban közölt forrásban található jellemzés nemcsak részletesebb Kemény jellemrajzánál, de emberközelibb is; a jó és a rossz tulajdonságok, az erények és a hibák ugyanúgy élénk tárulnak, mint a 13 éves fiú jövőjének tervezett állomásai.

A forrásközlés Pajkossy Gábornak a *Kossuth Lajos összes munkái* címet viselő sorozat hetedik kötetében alkalmazott módszerét követi.⁶⁵ Az aposztrófokat elhagytam, továbbá a központozás, a szavak egybe- és különírása, valamint a kis- és nagy kezdőbetűk tekintetében a jelenleg érvényes helyesírási szabályok szerint jártam el. Ezeken kívül mindent az eredeti iratban szereplő formában hagytam minden írásmódbeli következetlenséggel együtt — mint például a környülállás–környül állás, az egy–eggy szavak, amelyek az eredeti kéziratban is két, sok esetben több írásmódban szerepelnek. A kéziratban szereplő rövidítéseket feloldottam, illetve a magánhangzókat és mássalhangzókat az eredeti kéziratban jelölt időtartamuk szerint közlöm. A latin kifejezések, valamint a jellegzetesen erdélyi szavak jelentését lábjegyzetben közöltem.

64 *Széchenyi István — Wesselényi Miklós: Feleselő naplók. Válogatta és szerkesztette: Maller Sándor. Bp., 1986. 59., 68., 179. p.*

65 *Kossuth Lajos iratai 1837. május — 1840. december. Hütlenségi per, fogság, útkeresés. Sajtó alá rendezte: Pajkossy Gábor. Bp., 1989. 20–21. p.*

Forrásközlés

4^k Szakasz

Némely az ötsémet illető különös körülállásokról⁶⁶

Előre botsátottam, méltóságos baróné, kedves anygom asszony, a fiaim neveléséről keszített munkámnak közönséges részét aszerint, minden változtatás nélkül, amint fiaim nevelőjének, tiszteletes Szabó uramnak, aki most a nagyságod eggyetlen eggye mellett vagyon, eleibe attam volt, minек előtte még academiakra ment volna. Azonban mivel a jó nevelés közönséges regulái a különös körül állásoknál fogva, ha nem változnak is, legalább más egyben köttetésben jönnek: azért nem lesz talám haszontalan törekedés, ha valamint⁶⁷ a fiaimra nézve, némely különösen tsak őket illető megjegyzésekkel ezen munkámat bérekesztetem, úgy a nagyságod kedves fiara nézve is némely fontosabb körül állásokat megemlíttek. Az ilyen színű munkának talám az egyenesség lehetővén egyik nevezetesebb érdeme; meltoztassék nagyságod nekem is megengedni, hogy anélkül, hogy az ötsémet közelebbről s meghatározottul esmérjem, ezen berekesztésben olyan állapotokat megemlítsek, amelyeknek lételeket nem ok nélkül előre is feltehetem. Ha nintsenek, annál jobb, ha pedig megvagynak, úgy azoknak megigazitása, vagy ha az meg nem eshetne, legalább megzabolázása elkerülhetetlenül szükséges.

1^{so} rész Az ötsém nevelése tzeljáról

Elvégezvén a nevelésnek mind a három nemit, talám az az első kérdés adhatya elé magát: mitsoda előre feltett célra kívánná nagyságod kedves fiát nevelni? Tudom én jól, hogy az atyák és anyák nagyobbrészint gyermekeik körül valamely bizonyos gondolkozások modjával jobban megegyező tzelvt vesznek fel, és azutan minden nevelések modját s körül állásait ahoz alkalmaztatják, de én ezen feltételt hibásnak tartom mind azért, hogy a szülék gyakran gyermekeik minden hajlandóságokat nem tudhatják, mind pedig azért, hogy ha gyermekeiket ebben valahogy erőltetik, őket egész életekre nézve szerentsétlenké teszik. Jó lesz tehát ha nagyságodnak is gyermeke nevelése körül ilyen meghatározott

66 körülményekről

67 ahogy

tzélya soha sem léssen. Ugyantsak ebből nem következik, hogy nagyságod az ötmet minden tzél nélkül nevelye, mert a fő tzélnak annak kell lenni, hogy ötet emberséges s józan értelmű emberré tegye; és mindaddig, amíg maga magának szabad választása szerint bizonyos állapotot ki nem szemel, oly közönséges jó nevelést adjon, hogy akármely állapotra nézve is hasznos légyen: minekutánna pedig maga önként való jó akaratjából állapotját elvasztotta, a nevelésnek ahoz alkalmaztatott ágát jobban megnyomja. Így lévén azért a dolog, nagyságod, ha lehet, ötet választásában ne tsak ne gátolya, sőt a legyen torekedese, hogy ő szabadon választván, annak utanna is feltett tzélyát mentül jobb módon elésegitse.

A nagyságod fia, mint akit az Isten számos világi javakkal megáldott, az állapotok választásában nemigen gátoltathatik. Az állapotok sokfélék, némelyek olyanok, amelyek különös tzéluak, masok pedig olyanok, amelyek közösök mindenekkel. Az utólsók közzé tartozik a gazdaság s házasság, az elsobbek pedig az úgynevezett statusok, ugymint a katonai, a papi és civilis status, ez pedig aszerint, amint a hivatalok neme vagyon, változik, és így vagyon a törvényes, a politicalai, a cameralis és a diplomaticai carriere. Ami tehát

1° az egyházi hivatalokat illeti, azok a hazába a protestans részen oly tsekélyek, hogy azokat a tehetősebb hazakból való ifiak magoknak tzelül éppen fel nem vehetik, de még a római catholicusoknál is olyan hazaknál, ahol egyetlen egy fiak vagynak, mint elfogadható tzél meg nem alhatt.

2do Ugy gondolom, hogy talám a katonai status is nem olyan életnek neme lehetne, amelyet az ötsém mint egyetlen egy fiú a nagyságod anyai szívének nagy megsértődése nélkül elvaszthatna.

3° A civilis status felyebb említett négy nemű hivatalyai mind olyan egy formajuak, kivéven a diplomaticaiakat, hogy az azokban való választás az ötsémnek kárára nem lehet. Mégpedig a diplomaticai is tsak azért vólna a tobbinél rosszabb, hogy mind igen sok költseggel van egyben kottetve, mind azért, hogy protestans embernek nemigen adják, mind pedig végre azért, hogy a promotio⁶⁸ benne nehéz, és a remuneratio⁶⁹ kevés, mindazonáltal ez a carriere is olyan, hogy ha az ötsémnek nagy vagyása volna rea, kár volna akadalyoztatni.

4° A gazdaság sohasem lehet különös tzél, kivált olyan birtokos és régi familiából valónak, mint az ötsém, és akinek neveltetéseert anyit áldoznak. Jo gazdának minden embernek lenni kell; azért javasolhatom, hogy az ötsémbe ezt mint fő tzélt, ne engedje nagyságod meggyökereztetni. Tobbnyire az a hibájok

68 előrelépés

69 díjazás, fizetés

vagyon a mi erdelyi s magyarországi ifiainknak, hogy könnyen akarván élni, a gazdaságot teszik fő tzelnyoknak, és ennél fogva elvegezvén iskolai cursusokat, jóságokban béúlnék, ott pedig a jó társaság fogyatkozása miatt úgy elvadúlnak, hogy végre a helyes nevelésnek meg tsak nyomdoka se látzik rajtuk. Nem mondom, hogy a mezei gazdaság szép tárgy ne volna, de tsak úgy, ha az ifiú úgy tekinti, mint gróf Festetics György, egyebberánt tobbnyire tsak a henyélésnek praetextusa,⁷⁰ erre pedig talám nem jó volna az ötsém nevelésében legkissebb alkalmatosságot is adni.

^{5^a} A hazasság is tsak szinte ilyen tzel, ez minden emberrel köz,⁷¹ és az ehez való keszületnek fundamentoma a jó szívnék formálása. Az olyan haznál, ahol egyetlen egy fiú vagyon, akiben vagy az egész familiának, vagy pedig annak legalább egyik ágának magva szakadhat, annak maga idejében való megházásodása elkerulhetetlenül szükséges. Mitsoda idő korban legjobb a ferfi embernek megházásodni, a tudva vagyon a physicából s medicinából: ezt ugyan sok ifiáknál a test minémúsége s a testi erő gyarapodása határozza meg. Ha igen ifiú az egybenkelő pár ember, úgy vagy a következik, hogy egy darabig gyermekek nem lesz, vagy az, hogy gyermekeik egessetelenek [lesznek], vagy pedig az, hogy idejek előtt megromlanak, elvenúlnék. Azonban ami magát a nevelést illeti, ha az ilyen házassági ideakkal igen idejénkoránt eltöltik az ifiú ember fejét, a nevelésnek minden ága szenved, és jo moddal bé se is vegeztethetik. Azért hat, edes anygom aszszony, ezen tárgyra nem javasolhatok semmit inkább annál, hogy az ötsémet sem igen idején meg ne hazasítsa nagyságod, sem pedig meg ne engedje, hogy az ilyen színű ideakkal igen ifiú korába eltoltsék a fejét. Ugyanis ezért a kevés várakozásért nem lesz-é nagyságod eléggé megjutalmaztatva az által, ha az ötsém egészen ki leszsz formalva, és ha a tölle szuletendő unokak mind ép-kézláb, egesseses gyermekek lesznek. Ami pedig a varakozás közben tortenhető halála felelmit illeti, az az ő házassága siettetését ne okozza, mert egy az, hogy mindenkor meghalhat, más az, hogy az igen idején való hazassága halálát meg inkább okozhatya, vegre az is, hogy az Isten végzését akármely úton is el nem kerulhetyük. Én kozonsegesen a hazassági élet terminussát a ferfiakban a 24^k esztendőre határozhatom meg, és reménlem, hogy ha nagyságod is az ötsémmel ezt az időt megváratyá, anyai szívet meg fogja nyugtatni, és mindennemű tzelýát jobb moddal [fogja] elérni.

70 ürügye, kifogása

71 közös

Sok szulék abban is hibznak, hogy gyermekeik jövendőbeli sorsok szabad választását vagy meggátolyák, vagy annak magok tulajdon kívánságok szerint directiót adni kívannak. Se az egyik, se a másik nem jó, és így nagyságod se kövesse ezt az ötsém körül, még abban a történetben se, ha a legveszedelmesebb katonai statut akarná jövendőbeli sorsának választani; még akkor is tsak igen gyenges inkább érzékenyítő modokkal élyen nagyságod. Az ilyenekben a világosabb erőltetés mind az ifú kedvét megrontya, mind a másoktól eleibe adott tzelra való dolgozást meglankasztya. Ezen választás idejét pedig a 16^k esztendőre határozom meg, mert egy az, hogy ekkor ennek megitelésére az ifúnak elég esze vagyon, más az, hogy már ezen túl az ifiak körül a nevelés által ezen elvasztott tzelra kell dolgozni. Amit eddig az egész nevelés modjáról szóllottam, az akármely állapotra nezve is szükséges, mert a katonaságról mondják különösen, hogy azt idejében kell kezdeni, de abban is ha culturával és az ahoz való tökéletes tudásával jelenik meg, hatra maradasát kipotolya. Azonban ha 15 esztendős korában határozza meg magát erre, nem is marad el olyan igen nagyon, a többire nezve pedig ha kesik is nem tsak nem árt, sőt használ. E körül utólyára nintsen semmi egyebb megjegyzésem, hanem hogy minek utánna a gyermek állapotját elvasztotta, és egynéhány esztendeig mindazon szandékában megmaradván nem tsak ezen állapotra elkészítettett, sőt abban bé is lépni segítettett, azon tzelt semmi szin és praetextus alatt ne változtassa, hanem abban mindaddig megmaradjon, mig annak folytatására tökéletesen alkalmatlanná nem tétettetik. Kivállt a katonaságra nezve nékünk magyaroknak az a szerentsétlenségünk vagyon, hogy ifiaink 10 s 12 esztendeig katonáskodván azután akkor, mikor szolgalyok idejenél fogva legjobban remenlhetnek előmeneteleket, egy szép ábrázatért vagy kepzelt praesentióért⁷² a katonaságot elhagyák. Jo lesz tehát az ötsém körül, akármely állapotot választ is ő, a nagyságod részéről ezen felyebb említett principiumokban allhatatosan megmaradni.

2^k rész Az ötsém természetéről és némely különösebb környül állásairól

Az Ötsém természetéről ugyan bajos nékem valamit szóllanom, minek előtte még közelebről esmerném, mindazonáltal anyiban, amenyiben gyermekkorában egynéhányszor láttam, amennyiben szüléi esmeretségéből és masfél napi közelebről Sibón való mulatásomból itélhetek, fel vaktában is ötet sangvinco-cholericusnak

72 sejtelemért

tartom, mégpedig igen kevés flegmával elegyítve. Eszerint tehát ami elmebeli tehetségeit illeti, mindent hamar megfog, mindent hamar megért, de ha maga idejében olykor-olykor nem repetalya, hamar el is felejt. Memoriaja kevesebb, judiciuma⁷³ több, ingeniuma⁷⁴ pedig legtöbb. Nobilis ambitionál⁷⁵ fogva vinni lehet, de tsak addig, amig a sangvissal⁷⁶ nem ellenkezik, akkor pedig fenyték kell neki, külömben az ember nyakára ülne. Akit szeret, szive szerint szereti. Ha szép actust kell véghezvinni, akármibe kerül, véghezviszi, de a legjobb barátját is, ha szép gondolat jut eszébe, inkább megsérti annak kimondásával, mintsem hogy azt magában megfojtsa. Ha valaha az Isten ötet tisztségre viszi, sub alternis⁷⁷ tisztt, patientiája⁷⁸ kisebb mertekben lévén, kozépszerű, director⁷⁹ pedig mig a cholérája⁸⁰ meg nem sertetodik, jó lesz. Ha szegényt fog látni, minden mertek tartása nélkül mindenét oda fogja adni. Haragja nagy és szapora, de nem sokáig tartó. Az aszszonyi nemhez sokat fog érzeni, de állandó szeretetében egyebként nem lesz, hatsak olyanra nem akad, aki ötet ujjabb virtussaival, jó tulajdonságai-
val le tudja kötelezni. Ha maga gazdája lesz, vagy hirtelen gazdag emberré válik, vagy sokat aldozik, a kozéputon ebben is meg nem áll. Ezen temperamentuma szerint azért azt tartom, hogy azon kell igyekeznünk, hogy a nevelés által a flegmát szaporítsuk, mert a cholera elég nálla, a sangvincumot pedig a nevelés által elé hozott flegma fogja temperálni. Ha azt nagyságod megnyerheti fiában, ugy tudom, idővel anyai szivének böv vigasztalást fog nyújtani.

Mind a felyebb eléadottakból, mind pedig a több házi környül állásokból világos, világos, hogy az ötsémre nézve két nevezetes tárgy adja elé magát, amely a nevelésében különös figyelmet érdemel: az egyik a hirtelen harag, a másik pedig az, hogy egyetlen egy fiú. Mind a kettő olyan nevezetes dolog, hogy meg nem állhatom, hogy nagyságod engedelméből ezekről bovebbetskén ne szólyak.

73 itélőképessége

74 esze, elméje

75 nemes becsvágnál

76 vérrel — a szangvinikus, lobbanékony személyiségtípus mögött Hippokratész a vér többi testnedv fölötti dominanciáját látta.

77 alárendelt

78 alázatossága

79 vezető

80 epéje — a hippokratészi személyiségtípezálási rendszerben a kolerikus, vagyis az erős és hosszan tartó érzelmekkel rendelkező emberek személyiségtípusának oka az epe dominanciája.

Ami tehát az elsőt, a haragot illeti: amit az elebbeniekben erről közönségesen eléattam, azt méltóztassék nagyságod különösen fontolóra venni, azonban pedig mivel (anélkül, hogy a holtakat poraikban megsértsem, legyen mondvá) erre az ötsémnek minden tekintetbe különös hajlandóságának kell lenni, kérem nagyságodat ezt az igasságot meltoztasson jól meggondolni: hogya amit más flegmaticusabb gyermek körül a haragra nézve megengedne, annak még tsak negyed részit se engedje meg nagyságod az ötsémnek. Méltóságos Angyom Asszony! Ha a harag a moraliter rút tselekedektől való irtozáson fundaltatik, ha az az illendő mérteket meg nem haladja, ha végre igaz emberi szeretettel s türedelemmel⁸¹ van elegyítve, ugy nemtsak nem hiba, hanem még a hasznos moralis tulajdonságok közzé tartozik: de mihelyt ezen megesmértető jelek közzül akármelyikbe fogyatkozik, ugy majd szinte a legkartekonyabb s immoralisabb emberi gyarlóságok közzé tartozik. Azonban ez a hibás harag, ha a gyermeknek természeténél fogva hajlandósága vagyon reája, ha ifiabb korában sok házi példákat látott, ha megnöttebb actásában⁸² szabadabb menetelt enged nekie, ugy nemtsak idővel nem fogy, sőt szemlátomást nevededik. Azért hát nagyságodat még az ötsémre nézve e következendokra instálom.

1° Méltóztassék nagyságod nekie ezen hibának rútságát és rosz következéseit gyakran s a legelevenebb szinekkel eleibe terjeszteni. Ezen moralis törekedés pedig nem anyira systematice (mert ezt az ifiak hamar megúnyják) menyen véghez, mint inkább annak rosz következéseit a gyakori példákból jól meg kell mutatni. Azonban ha szabad az igazat kimondani, mivel nehaj jó atya sok igen szép tulajdonságai mellett az ilyen nemü ösztöntől sokat szenvedett, azért jó lesz ezt úgy alkalmaztatni, hogy ennél fogva boldogult emlékü édes atya szép emlékezete előtte ne szenvedjen. Én ugyan gyermekeim előtt magam tulajdon hibáimból titkot nem tsináltam, s megis előttök atyai auctoritasomból semmit se vesztettem, de ezt tsak a szülék tehetik, a megholt szülékre nézve éppen kényes dolog.

2° Minden uri háznál a tselédekre s a parasztgazdakra nézve a fenyték elkerülhetetlenül szükséges, mindazonáltal ha valahol az ötsémre nézve leginkább megkivántatik, hogy az ilyen fenytésen, verettetésen jelen ne legyen.

3° Igen hasznos lesz, ha az ötsemnek kivált az első idokban, sem közonsegesen a tselédeken, sem különösen az ötet szolgáló emberein semmi jurisdictió, semmi fenyték veghez vitele nem engedtetik. Legfelyebb ha ellene hibáznak, légyen az a jussa, hogy nagyságodnak megmondhassa, anélkül mégis, hogy a vadoskodáshoz

81 türelemmel

82 korában

hozzászokjon. Minden ilyen alkalmatossággal pedig méltóztasson nagyságod arra vigyázni, hogy a gyermek se nagyságodban, se nevelőiben semmi indulat felbuzdulását ne lássa. Az en gyermekeimbe meg lett volna a haragra való hajlandóság, és azért ha érzettem, hogy haragudni kezdek, vagy magamba fojtottam, vagy őket kiküldöttem, hogy bennem a harag példáját ne lássák, vagy pedig tulajdon magam hibáját illendő módon megvallottam.

4^a Minden harag explosioját, pofozást, verekedést, szidást etc. az ötsembe nagyon meg kell az actáshoz kepest büntetni. Ha lehet, legjobb ugyan a haragra alkalmatosságot nem adni, de ha megis történet szerint adódik, úgy moderálni, hogy az szép előadásokkal megfojtódjon. Ezek szerint tehát az is még megeshetik, hogy idővel maga a harag moderáltatik, de a fenyegetes, káromkodás, szitkozódás megmarad, ennek is eleit kell venni, mint a harag egyik rút következésének. E még meglett emberben is rút, de ifjú emberben meg sokkal több rosznak lehet szülő anyja; azért ezt se kell neki megengedni, és amenyire lehet, nevetségessé tenni.

5^a Amint mondám, nem kell megengedni, hogy vádoskodjon, hogy a tselédek dolgába belé elegyedjen, hogy töllök bizonyságul hivatasson, ezek s ehez hasonlók mind veszedelmes dolgok. Én az ilyenek körül leghasznosabbnak tapasztaltam azt, hogy a gyermeknek, ha tsakugyan a fenyítés megtudását nem lehet elkürtülni, tsupán a gratzia kérés engedődjön meg, mely történetbe a hibásnak vagy hamar meg kell engedni, vagy ha a megfenyítés elkerülhetetlen, azt úgy megtétetni, hogy tsupa igasság szeretete, nem pedig harag tesszen⁸³ ki a dolog ki viteléből. Reménlem, hogy ha nagyságod ezt az utólsót minden történetben jól kiviheti, az ötsém körül igen-igen nagy hasznát fogja tapasztalni. Még többet is javasolhatnék, de egy az, hogy azokra nagyságod magát is rea talál, más az, hogy magok a különösebb környül állások tehetik tsak szükségessékké.

Általmehetek talám már a masodik hasonlóképpen nevezetes környül állásra, tudniillik azokra a hibákra, amelyek az egyetlen egy gyermek neveltetésének gátot vethetnek. Én azt tartom, hogy az egyetlen egyet úgy kell nevelni, mintha tizen vólnának, és így éri el az ember legjobban a tzélyát. Ez magának az apának még könnyebb, de olyan érzékeny özvegy anyának, aki ha elveszti egyetlen egyét, többhöz reménysége nem lehet, éppen nehéz. Méltóságos anygom asszony! Sok áldozatot kívánok talám nagyságodtól, de mégse többet, mint amenyi szükséges. Ekörül tehát

1^{so} és fő dolog az, hogy semmi nemü kényesztetésnek helye ne legyen! Nem értem én itt csak azt a vastagabb és szembetünőbb kényesztetést, amelynek tudom, nagyságod körül helye nem lehet, hanem értem azt a vékonyabb féltést, esdeklést, amelyből tsakugyan észreveheti a gyermek, hogy nagyon kedves a háznál. Miből alyon⁸⁴ az, azt bajos tökéletesen leírni, inkább lehet tapasztalni s érzeni, ezt tehát, az Istenre is kérem nagyságodat, kerülye el minden lépéseiben, mert ez sokszor még többet árt a durvábnál. Meglehet az anyai Sorge⁸⁵, meglehet a titkos esdeklés, sőt meglehet az is, hogy a gyermek érezze, hogy az ember őtet szívesen szereti, de mihelyt ő hibázik, érezze azt is, hogy a szülék a szükséges fenytiket úgy fen kíványák tartani, mintha sok testvérei volnának.

2^b A súlyosabb betegségekben, kivált az ilyen egyetlen egyeknél, nagyon kell a szuleknek magokra vigyázni. Minden betegség valamenyire elkényeszteti a gyermekeket, anyival inkább tehát az olyanokat, akiknek elvesztése kipotolthatatlan. Adja az Isten, hogy nagyságod ilyen környül állások közzé sohase jöjjön, de ha megis jön, vigyazzon nagyságod különösen arra, hogy vagy ilyenkor is ne kényesztesse nagyságod az ötsémet, vagy ha ezt az erőt anyai szíven nem veheti, mihelyt jobban kezd lenni, az elebbeni hasznos fenytik újra fel alyon, hogy így a tett kárnak semmi nyoma ne maradjon.

3^b Szükséges nagyságodnak az ötsém körül arra is vigyázni, hogy a fiú tiszteletet soha fére ne tegye, és ennek meg az első probáját se kell megengedni. Ahol az atya él, ott könnyü ezt elérni, de az anyáknak bajosabb; azonban a frigyatlenség gyakran a kényesztetésnek gyümöltse, gyakran pedig annak indító oka. Nagyságod tehát se az egyik, se a másik úton azt meg ne engedje, mert mind a kettő egyformán karos, akár nagyságodnak, akár az ötsémnek.

4^{so} Nem kell az ötsémnek ideje előtt a háznál semmi nemü directio⁸⁶ engedni, mert ez valamint a harag el kerülésére, úgy ezen tárgyra nézve is igen hasznos. Legyen nagyságod, amíg az ötsém felnevekedik, minden mindenkben, sőt azután is úgy tartsa meg a fő directiót, hogy a maga anyai s özvegyi jussairól le ne mondjon, s kivált magát gyermekeitől való dependentiába⁸⁷ ne tegye. Van ebben olyan okos középút, amelyen se idébb maradni, se túlmenni nem hasznos. Be

84 álljon

85 aggodalom, gondoskodás

86 vezetést, irányítást

87 függésbe, alárendelt helyzetbe

gyakran meg esik, hogy az ilyen egyetlen egyek utólyára⁸⁸ szüléiknek nyakokra ülnek, s akkor a lerázás sokkal több bajba kerül, mind a felülésnek nem engedése.

5^k Nagy hiba történik az ilyen egyetlen egyeknél az által is, hogy idejekoránt kezdik vélek éreztetni, hogy ők a szülék vagyonyának egyedül való örökössei, e pedig többnyire a cseledek s tiszték által segítettik elé. A haza törvényei az özvegyekre nézve igen galantok,⁸⁹ azért amit azok nagyságodnak adnak, magától elvé-
tetni sohase engedje, sőt arra vigyazzon, hogy az ötsémnek a háziak vagyonyáról igen nagy velekedést ne öntsenek fejében. Legjobb, ha nagyságod is maga részéről mindég úgy beszél nekie, hogy nem a világi vagyon, hanem a morális s tudományos belső cultura teszi az embert boldoggá, és a legkissebb kellenén felyül való szabadság kivételére való próbákat neki meg nem engedi. Tudja nagyságod, hogy az emberi romlottság inkább a felkelő, mint a lemenő napnak aldozik, azért hát ne engedje nagyságod, hogy a háziak az ötsémnek vagy sokat beszelyenek vagyonyáról, vagy a jószágot s az abban lévő dolgokat az övenek nevezzeék. Ugy is valaha az övé lesz az, de amig az Úristen nagyságodat elteti (s eltesse is sokaig, szivemből kívánom), a haszonvétel híz vele, mig gyermek, pedig egészen a nagyságodé. Végre

6e Igen hasznos az, hogy a gyermekek jó gondviselés alatt olykor-olykor szüléik nélkül legyenek, az egyetlen egyekre nézve pedig éppen szükséges. Probálya meg hat ezt nagyságod nemelykor, mert ez nemcsak a kényesztetésnek antidotuma,⁹⁰ hanem az ötsémet is a mértéken felyül való kenység kereséséről (ha van) le szoktatya. Jó gondviselest mondok, mert erre vigyázni minden szülék kötelessége, de ha az megvan, ugyan mi által tudhatyuk meg gyermekeink gondolkozása módját jobban, mintha olykor-olykor őket a szorosabb vigyázat alól kivévén, egy kevésselebb ki terjedésű szabadságot engedünk nekik.

3^{dik} Rész. A Nevelőnek kotelességéről.

Minekelötte még ezen tárgyba beleereszkedném, elé kellene talám vennem azt a kérdést, melyik jobb nevelés, a házi vagy a közönséges, de én ezt most csak a nagyságod házához alkalmaztatva igyekezem eldölneni.⁹¹ Ugy tartom, hogy

88 végül

89 előzékenyek, nagyvonalúak

90 ellenszere

91 eldölneni

amíg az ötsém az úgynevezett classisokat elvégezi, lehet tsupán a házi nevelés s tanittatas mellett megmaradni, nem azért, mintha nekie elebb is hasznos nem lenne a közönséges oskolába való járás, hanem inkább azért, hogy nagyságodnak talám eleinte nehezen esne fiától, ha rövidebb idokre is, elválni. Azonban mihelyt arra alkalmas lejend, hogy professorainkat a felsőbb tudományokba halgathassa, okvetetlenül szükségesnek tartom, hogy valamely kézügyben levő oskolánkba agya bé az ötsémet nagyságod e következendő okokra nézve:

1° Mert akármely alkalmas és tanult nevelőket s tanitokat tart is nagyságod az ötsém körül, lehetetlen, hogy olyan közönséges értelműekre talályon, akik minden tudományokat olyan jól tanitsanak, mint azon férfiak, akik sok esztendők alatt magok tudományára készültek, és ha ez lehetséges volna, egyfelől igen sokba kerulne, másfelől pedig sokféle embereket kellene tartani, amely mindkettő igen sok karral s alkalmatlansággal volna egybenkötetve.

2do Mert a több értelmesebb ifiakkal való tudományos vetélkedésnek jó reménységű fiára nagy hasznot hozhat.

3° Mert ennél fogva kijönne abból (amint az elébbieken megjegyzém) [a] tsak ötet egyedül nagyzó, ötet ditsérő s jövendőbeli sorsát tőle váro companiából, megesmerné azt, hogy a világ jobb része előtt tsak az érdem, tsak a maga formaltatására való igyekezet agya meg az igaz betsit az embernek, és magát sok maga hasonlói között találván meggyozodne az iránt, hogy mely kitsi circulus⁹² az a világon, amelynek ő egyedül tárgya.

Ezek szerint azért azt tartanám, hogy jó volna talám az ötsémet nemsokkára bévinni Debrecenbe (mivel nagyságod már úgyis ezt a helyet választotta) hogy ott három esztendő alatt elvegezné a philosophicus cursust, és a teológiából is anyit tanulna, amenyi egy cavallérnak szükséges. Így mintegy 17 esztendős korába jönne Pestre, hogy itt is két esztendő alatt, azaz mintegy 19 esztendős korában elvégezhetné a juridicus cursust. Ekkor már vagy academiára küldené nagyságod, vagy nem. Az első történetbe egyenesen felküldeném idegen országokra, hogy ott három esztendő alatt elvegezné mind a tanulását, mind az utazását, az honnét lejöven practizaltatnám valamelyik dicasteriumon, és így készen igyekezném bévinni a kedve szerint való hivatal nemeben. A második történetbe cancellistáskottatnam mindjárt valamely jó itelömester úr mellett, azután várme gyén s a felyebb való dicasteriumoknál practizaltatnám, hogy így 24 esztendős koráig az alsobb és kedvetlenebb hivatalok nemeit haszonnal általfutná.

92 kör, társaság

Lehet talám olyan, aki engem abban fog criticálni, hogy én az ötsémre nevezve azt projectalom, hogy anyi felé tanitasson, de okaim ezek:

1° Hogy ha az ifjú ember sokféle tanitonál halgat letzkéket, sokféle methoduson tanítatik, a prejudic[i]um a[u]ctoritatis⁹³ nints benne.

2° Mivel sokféle tudományokat akarnék az ötsémmel tanultatni, azért azokat vagy egy, vagy más helyt jobb moddal tanulhatna.

3° Mivel a mostani ifiaknak legnevezetesebb methodja az, hogy hirtelen elhagyván az oskolákat, annak utanna azt gondolyak, hogy absolváltak, és többé nem is akarnak tanulni, azért az ötsém tanulását önkent akarattal mindaddig akar-nám hosszszasabban folytatni, mig a hosszszas tanulás által tökelletesen meggyő-ződne aziránt, hogy nekie holta napjaig lehet, sőt kell is tanulni.

4° Ha pedig ezen principium szerint tsak egy helyen tanítatnok az ötsémet, meglehetne, hogy beléunna, s elvesztenők a vele való tzelunkat, de így változtatván a helyet, és mindenütt újjabb-újjabb tudományokat, különböző methoduson halgatván, elméjenek mindenütt frissebb tapláló eledelt adhatnánk. Azonban pedig

5° és utolyára, mivel amint felyebb a tudományok sokféle nemein által-mentem, az ötsém nevelőjétől, akarki legyen is az, nem kivanhatom azt, hogy mindegyikbe oly erőss légyen, hogy maga tanithassa neki mindnyáját, azért hat szükséges, hogy az ember azon sok tudományok tanulhatása modját az ötsémnek ezen az uton kitsinalya.

Ingyen se gondolja pedig nagyságod azt, hogy én azzal, hogy az ötsémet sok-felé kivannám tanítatni, azt is jónak allitsam, hogy a nevelő gyakran változzon. Ez a kettő éppen két ellenkező dolog. A tanítás és nevelés magában olyan különböző tárgy, hogy ami az egybe hasznos lehet, az a masikban éppen ked-vetlen következeseket szülhet. A nevelés az az egész gyermek formaltatásának egyben kaptolt systemája, ezt hát egynek kell vinni, sőt mentül több viszi, a gyermek mindennemű principiumi megzavarodnak, ellenben a tanítás tsupa scientificum, tsupa vagy az egészzen esmeretlen dolgoknak új előadása vagy a már esmereteseknek jobb rendbe való szedése. Édes anygom asszony! A min-dennapi tapasztalás is anyira erősíti allításomat, hogy szükségtelennek tartanám nagyságod előtt e két, különböző tárgyakban ellenkezőnek latzo allításomat hosszszasabb okoskodással tamogatni.

A dolognak velleje tehát az, hogy a nevelőnek a menyire tsak lehet, egy-nek kell lenni minden ifunál, és így az ötsemnél is, a gyakori változtatás pe-

93 tekintély tisztelete

dig valamint másnál, úgy az ötsemnél is karos lehetne. Egesz bizodalommal vagyok ugyan én az ötsem nevelőjehez, mint akit jól esmerek, mindazonáltal a jó nevelőbe megkivantato tulajdonsagoknak elé adását el nem mellozhetem, melyeket e következőkben allapitok meg:

1^a Szukseges a nevelőbe, hogy jó, jambor s józan eletü légyen.

2^a Szukseges, hogy fedhetetlen eletü legyen, mert nemtsak szóval, hanem példájával is kell nekie tanittani.

3^a Szukseges, hogy a nevelést tegye főbb tárgyának, mert akarki is, ha jó két-három ifiat nevelt a hazanak, eleget tett polgari kötelessegenek.

4^a Egy jó nevelőnek phlegmájának is kell lenni, mert ezzel legtobbre mehet a gyermek körül, és legtöbb hasznát is veheti.

5^a Egy jó nevelőnek ki kell tanulni a keze alá bizattott gyermek természetét, és aszerint alkalmaztatni disciplináját.

6^a Egy jó nevelőnek a keze alá bizott gyermek szivét is meg kell nyerni, mivel tsak ezen az úton igazgathatya állandóú.

7^a Egy jó nevelőnek tudomanyos embernek kell lenni, nem anyira azért, hogy minden tudományokat maga tanitson, mint inkább azért, hogy az ifiat minden tudomanyok tanulására szorithassa.

8^a Egy jó nevelőnek auctoritassal kell birni, nem azzal pedig, amely a felelemtől veszi eredetét, hanem azzal, amely a szives tiszteletből veszi eredetét.

9^a Mivel pedig ember hiba nélkül nintsen, ezért nevelőt is hiba nélkül képzelni nem lehet, azért a nevelőnek hibait a gyermek előtt szorossan el kell takarni, hogy reá ne akadhasson, mert egyebbként annak auctoritassa szenved.

10. Az isteni felelem mindennek velleje: azért egy jó nevelőnek szükséges nemtsak magának kegyesnek, Istent félőnek lenni, hanem annak követését a keze alá bizott gyermektől nem tsupa szinből, hanem szivből is megkivanni.

11^a Mivel pedig a szulek szereteten fundaltatik a nevelo szeretete, azért szükséges a nevelőnek azt jó idején s jó mélyen a gyermekek szivében beléönteni, valamint a szuleknek is szükséges a nevelő auctoritását oltalmazni.

12^a A felebarati szeretetet is a nevelőnek mindenkeppen kell igyekezni a gyermekek sziveben belétepegetetni, mert ez tokelletesiti az emberi szivet.

13^a Magatol értettetik, hogy a több virtusokat is mindenkeppen kell igyekezni vagy benne feleleszteni, vagy ha fel volnanak elesztve, feltartani.

14^a Mivel az a jó nevelés, amelyben az ifiak mentül kevesebb prejudiciummal¹⁴ maradnak, azért a jó nevelőnek minden valóságos prejudiciumot le kell vetkezni.

Ezen pedig korantse értem azt, hogy a nevelő vagy vallástalan, vagy immoralis, vagy pedig rosz példájú legyen, mert ezeknek ellenkezője nem prejudicium, hanem szükséges, s ugyan megkivantató jó tulajdonság. Azért amit a prejudiciumokról mondék, jó értelemben kell venni: ilyenek a prejudicium auctoritatis, aetatis, nationis etc.⁹⁵

Az ötsémnek, valamint minden gyermeknek háromféle aetassa vagyon, és ezek szerint a nevelőnek is háromféleképpen kell magát alkalmaztatni. Az első az aetas puerilis,⁹⁶ amely tiz s tizenegy esztendőig tart, a második az aetas adolescens,⁹⁷ amely mintegy 18 esztendeig tart, a harmadik az aetas juvenalis,⁹⁸ amely 18 esztendőn felyül vagyon, és így már egy jó nevelőnek a nevelendő körül mindegyik aetasba különböző formáilag kell magát viselni. Ezen distinctiót⁹⁹ nem azért hozom elé, mintha a distinctionak magának barátja volnék, hanem azért, hogy tisztabban adhassam elé annak modját, hogy hogy kelyen a nevelés némi nemü nemét a gyermekek aetassához képest változni, feltevén azt mindenkor előre, hogy a felyebb kitett kozonséges regulaknak meg kell maradni.

Ami már a kissebb gyermeki aetast illeti, abban ámbár a gyermekek okoskodni tudnak, mindazonáltal mivel nem mindenkor érhetik fel az okokat, azért abban arra kell őket szoktatni, hogy tokelletes engedelmesseggel viseltessenek, mégpedig ahol fel nem érhetik elméjekkel az okokat, ott abból a principiumból, hogy amit szüleik vagy nevelők mond, az mindég legjobb. Ha valamely aetasban azért szükség a fenyíték, ebben annak majd lehetetlen elmaradni, sőt ha a jó nevelésben a verésnek helye vagyon, tsak annak az aetasnak az elsőbb részében applicalthatik haszonnal, mégpedig úgy, hogy mivel a gyakori verés a gyermek szivét, kedvét elveheti, azért annak, amenyire tsak lehet, ritkan, de mégis olyan mértékben kell veghezmeni, hogy egyfelől az ugyan legkissebb felszogséget vagy betegséget ne okozzon, de másfelől mégis érezhető legyen. Az én velekedesem szerint kétféle tsinalt hibakért lehet ennek megese. Először a hazugságért, amelyet abban az aetasban leghamarább megszokja a gyermek. Masodszor az engedetlenségért, s az abból következheto makatságért. Azonban mivel abban az aetasban formalni kezdik magokat a rosz és jó indulatok, azért abban a nevelőnek mind arra kell vigyazni, hogy mitsoda indulatoknak apró jeleit

95 a hatalomra, az életkorra és a nemzeti hovatartozásra vonatkozó előítéletek

96 gyermekkor

97 serdülőkor

98 ifjúkor

99 megkülönböztetést

tapasztalya, mind pedig hogy azoknak miképpen alyon elejekbe mindjárt, hogy jó következesek legyen, s mégis a gyermek észre ne vegye. Tsudalkozom sokakon, sőt a jó atyák nagy részén, hogy azt tartván, hogy ez az aetas vagy semmi nevelést nem kíván, vagy pedig éppen nem mesterségest, azért abban az aetasban gyermekeik mellé minden valasztás nélkül akármitsoda nevelőket, tanítókat applicálnak.¹⁰⁰ Én részemről azt tartom, hogy ebben az aetasban nem anyira a tanításra, mint inkább a directiora nezve nagyon meg kell valasztani a nevelőt, és nem kevesebbé, mint a következő aetasokba.

Ami az *adolescens aetast* illeti, mivel ebben egyfelöl a testnek constitutioja¹⁰¹ is a *sexualis indulatok* érzésére qualificalya¹⁰² magát, másfelöl pedig a többi indulatok is nagyobb mértékben ütik ki magokat, azért abban ugyan vigyázni kell a nevelőnek arra, hogy mindenkor szemmel tartsa az ifiat, hogy minden tselekedetét tudja, és hogy indulatának vagy ellene ályon, vagy olyan directiot adjon, hogy haszon jöjjön ki belőlle. Mivel pedig ez az aetas minden *impressioknak* bévetelére felette alkalmas, azért egy jó nevelőnek ugyan vigyazni kell ebben arra, hogy se magától, se másról rossz példát ne lasson. Továbbá, mivel ez az aetas már a szoross fenytüket bajosabban szenved, hanem a *confidentia*¹⁰³ fundamentomának megvetése legalkalmasabb, azért ebben a nevelőnek azon kell igyekezni, hogy az ifi *confidentia*ját voltakeppen megnyerje, s annál fogva dirigalya ötet, úgy mindazonáltal, hogy ebben az aetasban meg fen kell tartani a nevelőnek az auctoritássát, mert valamint hogy ez az aetas örömet *confidenskedik*,¹⁰⁴ úgy örömet is megveti nevelőjét. Ami pedig már a tanulás modját illeti, ebben az aetasban kell különöbben szoktatni az ifiat arra, hogy magától is tanuljon, és hogy a mások tanításának hallásából nyomos hasznot végyen.

Ami a harmadik, azaz a *juvenalis aetast* illeti, akkor már az indulatok formalva lévén, a nevelőnek csak arra kell vigyazni, hogy a rossz tarsaságok, s egyebb rossz környül-allások által az legény rossz útra ne vezéreltessen. Ami a directiót illeti, ha a nevelő az elebbeni aetasokon jól keresztül vitte az ifiat, ha magának annak szivében igaz szonetott nyertt, úgy akkor már megszünik lenni egyebb egy tokelletes jó barátnál, de olyan barátnál, akinek egyenességéről s szeretetéről el levén hitve az ifiú, annak tanátsa, baratsagos javaslása erősebb akár mely paratsolatnál. Ame-

100 alkalmaznak

101 alkata

102 teszi alkalmassá

103 bizalom

104 bizalmaskodik

lyet ha megnyert a nevelő ifjú jó barátjától, úgy bizonyos lehet az iránt, hogy ebben az aetasban is a mar legényé vált ifiat haszonnal vezérelheti. Ezen aetasban azért az én velededésem szerint a kemény fenyték mind a nevelő, mind a szülék részéről igen veszedelmes, hanem leghasznosabb az az idea mind a kettőre nézve, hogy ők a legjobbat tudják, s javasolni is el nem mulatják. A szülék ugyan jól teszik, ha auctoritásokat megtartyák végig, de azokra nézve is jobb, ha akkor is influxusokat¹⁰⁵ úgy moderalyak, hogy ezen szülei auctoritásoknak nyomait a mar legénye vált fiokkal gyakran és nagyon nem éreztetik. Ami már a tanulás modját illeti, ebben az aetasban igen megszűnik a nevelő a szokott tanítástól, hanem csak abban alhatt¹⁰⁶ minden mestersége, hogy a legényt úgy kormányozza, hogy idejét el ne vesztegesse, és hogy olykor-olykor véle repetalgasson. Megpedig az is legjobb móddal úgy esik meg, hogy ő eszre ne vegye a tzelt: tsupa kérdészkedéssel vagy pedig valamely nehéz kérdésnek megfejtésével, mely mentül inkább el nagyon titkolva a legényre nézve, annal hasznosabb.

Minckelötte még ezen tárgyat elhagynam, két megjegyzéseket el nem mulathatok. Először, hogy ami a tudományos formálását illeti a nevelőnek, bár az előbbiekben sok a nevelendők által megtanulandó tudományokat számlaltam ele, mindazonáltal a nevelőbe mindezen tudományok tokelletes értését (mint magában lehetetlen dolgot) részemről sem kivanhatom. De mivel csakugyan a tudományos nevelését is felteteleim szerint a nevelőnek kormányozni kell, megkivantatik az, hogy ő is mindezekben egészen járatlan ne legyen. Azonban különösen szukséges, hogy a nevelő a már most systemaba¹⁰⁷ vett pedagogianak minden agat érte és kivalt, hogy az úgynevezett Menschenkenntnißben¹⁰⁸ különösen jártas legyen. Másodszor, hogy mivel én a nevelőbe az előbbiek szerint igen sok nagy tulajdonságokat kívánok, ritka ember erdemli meg, hogy igaz, valóságos pedagógusnak tartasson. De ugyanez a környül allas az ezen rész elején eléhozott azon allitasomat nagyon erosíti, hogy tudniillik ha lehetséges, az úri gyermekeknél ugyanazon egy nevelő kezdje, folytassa s bé is végezze a nevelést. Ugyanis ritka lévén a jó nevelő, hogy lehetne többhöz az embernek szerentséje, de ha lehetne is, meltan kellene attól tartani, hogy a legjobb indulat mellett is a második kulomböző principiumaira nezve sokat elrontana abból, amit az első epített, és így ha nem egyébb, legalabb az idő vesztodnék el.

105 befolyásukat

106 állhat

107 rendszerbe

108 emberismeretben

Bévezés

Méltóságos Angyom Asszony! Bévegzém az ígért munkámat. Ha jót mondotam, meltoztassék jó neven elfogadni, ha roszzat, atyafiságos engedelmisséggel elnézni. Tudvan azt, hogy olyan értelmes anyának szollok, amely a jó tanátsot, ha tiszta szívből jön, örömet elfogadja, én is talán többet is szolottam, mintsem kellett volna. Valamit helyesnek gondoltam mind a teoriából, mind a praxisomból előhozni el nem mulattam, vegye azért nagyságod ugy, mint nagyságodhoz, egyetlen egyéhez s egész uri hazához valo igaz tiszteletem gyumoltsét. Azonban, ha mi új kornyül állás adna elé magát az ötsém körül, kész leszek mindenkor gyenge tehetségem szerint azt javasolni, azt tselekedni, amit jó lélekkel legjobbnak fogok itelni.

Vége